

Elevens opplevelse av bruken av etiske dilemmaer i etikkundervisningen

Lene Dolva Holmen

Å fremme elevenes stemme

Våren 2014 avsluttet jeg mitt studium på Lektorprogrammet ved Universitetet i Oslo ved å skrive masteroppgave i religions- og etikkdidaktikk. Oppgaven fikk navnet "Elevens opplevelse", og er en kvalitativ studie av ungdomsskoleelevers opplevelse av bruken av etiske dilemmaer i RLE-fagets etikkundervisning. Denne artikkelen er en bearbeidelse av masteroppgaven og belyser opplevelsen til en liten gruppe elever på tiendetrinn. Elevgruppen som er intervjuet består av åtte elever fra én skole i Oslo-området. Det må påpekes at gruppen bare representerer seg selv og sine opplevelser. Men det kan likevel være interessant å se hva de trekker frem i samtaler om etikkundervisning og bruken av dilemmaer der. Deres tanker kan gi perspektiver på hvordan etiske dilemmaer kan brukes i religionsundervisningen. Jeg vil i denne artikkelen legge størst vekt på intervjumaterialet, og mindre vekt på det teoretiske rammeverket i arbeidet mitt. Dette fordi jeg ikke ønsker at elevens stemme skal drukne i teoretiske utsagn fra kjente fagpersoner. De som ønsker å lese oppgaven i sin helhet, må gjerne ta kontakt.

Utgangspunktet for samtalen med elevene var tre ulike etiske dilemmaer. De to første er hentet fra læreverket *Under samme himmel* (Wiik og Bakke Waale 2006/2007), mens det siste er hentet fra læreverket *Horisonter* (Kallevik og Holth 2008):

- 1 Du ser en medelev jukse på en prøve på skolen. Hva gjør du?
- 2 Du ser en som blir mobbet, men blir truet med juling hvis du sladrer. Hva gjør du?
- 3 HJEMME-ALENE-FESTEN

Erik kjente at han grudde seg til denne mandagen. Det som hadde skjedd på lørdag ... Han og fire andre hadde vært hos Line, som var hjemme alene. De så en bra film og spiste pizza da det ringte på døra, og 10-12 andre ungdommer stod der og lurte på om det var fest. Erik kjente flere av dem fra skolen, og Kristian var også med, den beste kameraten hans på fotballaget.

På et eller annet tidspunkt tok det helt av og kom ut av kontroll. Det var vel alt ølet som kom på bordet, og de andre drikkevarene som noen fant et sted. Selv hadde Erik havnet nede i kjellerstua. Men hvorfor måtte de begynne å ødelegge ting? Han husket at en lampe gikk i gulvet, og at en glassdør på et skap ble knust. Og plutselig så han Kristian stikke handa inn i skapet og ta noe som sto der.

Da Erik nærmet seg skolen, sto Line og ventet på han. Hun var helt forvilet da hun snakket om hvordan foreldrene hadde reagert. «Det verste av alt er at en liten buddhas-tatue i rent gull er blitt borte fra det glasskapet i kjellerstua. Den er visst verdifull, og de kjøpte den da de var på bryllupsreise i Thailand.» Line skalv i stemmen. «Du var der nede, ikke sant?» Erik møtte blikket hennes og visste at han måtte bestemme seg for et svar på det spørsmålet som kom nå: «Så du hvem som tok den statuen, eller?»

Elevenes spontane tanker i møte med disse dilemmaene lot ikke vente på seg og pendlet mellom alt fra «Klisjé» og «Oj, disse var vanskelige». Det stod klart for meg at samtalen som lå foran ikke ville helle mot et entydig og klart svar. Å kartlegge elevenes opplevelser av etiske dilemmaer er ingen enkel oppgave. Jeg har ikke tatt mål av meg til å dekke et stort antall tiendeklassingers opplevelser av etikkundervisningen. Likevel, bare det å få innblikk i åtte elevens opplevelser av etikkundervisning, av ulike lærere og bruken av case som arbeidsmetode kan ha betydning for lærere. På den ene siden kan det jeg legger fram i denne artikkelen være en spore til selv å spørre elevene sine om hva de tenker. På den andre siden kan det gi lærere anledning til å kjenne igjen aspekter ved sin undervisning som kan være god, men som kanskje også kan eller bør forandres. Jeg skal nedenfor kort legge frem tre aspekter ved elevenes opplevelse jeg mener det er viktig at vi lærere forstår. Etterpå presenterer jeg en punktvis oppsummering av oppgavens hovedfunn, med andre ord gjør jeg et forsøk på å presentere essensen av hvordan et knippe elever opplever bruken av etiske dilemmaer i undervisningen. Til slutt vil jeg la informantene "Alex" sette vår undervisning om etikk og moral i et fascinerende perspektiv.

Metode og framgangsmåte

I det tidlige arbeidet med masteroppgaven kom jeg frem til at en kvalitativ metode og intervju var mest hensiktsmessig siden jeg ønsket å undersøke elevens opplevelser. Før intervjurunden satte jeg sammen en intervjuguide. Spørsmålene ble valgt ved å studere perspektiver fra pedagogisk og fagdidaktisk litteratur innenfor den norske konteksten. Det ble også lagt til et par spørsmål som jeg hadde undret på mens jeg var i PPU-praksis. Intervjuet var, gjennom intervjuguiden, forberedt som delvis strukturert, med rom for frie oppfølgingsspørsmål. Ønsket om å "kunne være kreativ innenfor den rammen som er etablert gjennom forberedelse og utarbeiding av intervjuguiden" (Brinkmann og Tanggaard 2012:28) var sentralt fordi informantens gjengivelser av opplevelsen ved bruken av etiske dilemmaer stod i sentrum, og jeg ville ha mulighet til å gå nærmere inn på interessante temaer brakt opp av informantene selv under intervjuet. Intervjuguiden var laget på bakgrunn av oppgavens forskningsspørsmål.

Kontakten med informantene ble opprettet via én av trinnets lærere. Sammensetningen av gruppene ble gjort av læreren, som fulgte de kriteriene vi hadde blitt enige om på forhånd: noenlunde lik kjønnsfordeling, elever som var talevillige og elever med ulik bakgrunn med tanke på religiøs tilknytning. Jeg fikk til sammen åtte informanter som ble fordelt på fire intervjugrupper. Begrunnelsen for å ha flere informanter i

samme intervju, i stedet for å gjennomføre individuelle intervju, er en hypotese om at det ville lette informasjonsflyten og skape et trygt miljø. Alle intervjuene ble tatt opp med diktafon, transkribert, og så innholdsanalysert.

Bruken av etiske dilemmaer og lærerens rolle

Elevene som ble intervjuet kjente alle til bruken av etiske dilemmaer, og hadde alle opplevd at læreren hadde trukket dilemmaer inn i undervisningen, men de var uenige om hvordan dilemmaene skulle brukes for å optimalisere undervisningsutbyttet. Hva slags lærer som underviste i faget, var også betydningsfullt, og kunne for noen elever avgjøre hele situasjonen – om de følte de fikk rom for å lære noe eller ikke. Mange trakk frem at visse læreres karakterfokus kom i veien. De var redde for å få dårlig karakter (av det de selv karakteriserte som ”firkanta” lærere) dersom de mente noe som ikke var i tråd med det læreboka gav uttrykk for, eller hvis det de sa ikke var i tråd med det læreren mente var det riktige svaret. Lærerens evne til å fremme et godt miljø hvor alle torde å snakke åpent ut, ble altså vektlagt av elevene. Dette er i tråd med tanker om lærerens makt, slik vi finner det hos Trygve Bergem (2014). Elevene var enige om at diskusjon på ulike vis var et viktig og riktig virkemiddel i arbeidet med etiske dilemmaer. Dersom de skulle sitte med dilemmaene alene, opplevde mange av dem at det var vanskelig å jobbe seriøst. I tillegg fungerte den sosiale kontrollen blant medelever i klasserommet som en god pekepinn på hva samfunnet og deres medborgere så på som riktige og gale svar.

Riktige og gale svar

De riktige og gale svarene var noe som var et tilbakevendende tema i elevenes opplevelser i etikkundervisningen. Både læreboka og læreren spilte en viktig rolle her, og dette er kanskje noe av det vi som lærere bør huske på. Å skille mellom normativ og deskriptiv etikkundervisning mente tiendeklassingene jeg intervjuet var viktig. Informantene likte ikke å bli fortalt hva som er rett og hva som er galt før de hadde fått sjansen til å tenke ut svaret på egenhånd. Å bli verdsatt for å ha sin egen stemme synes viktigere for mange av dem, enn det å ha det riktige svaret.

Virkelighetsforankring

Mange av elevene framhevet betydningen av at de etiske dilemmaene føltes som virkelige i motsetning til at de var ”teite”, for gamle, for barnslige eller ”brukt opp” – det siste innebar at de hadde blitt presentert dilemmaet flere ganger før. Flere hadde mindre tiltro til dilemmaer presentert i lærebøker fordi en lærebok ofte var foreldet (i deres øyne). I stedet for å hente dilemmaer derfra foreslo derfor en enstemmig elevflokk (både innad og på tvers av intervjugruppene) at læreren selv burde finne frem til passende dilemmaer eller lage dilemmaer selv basert på hendelser han eller hun hadde sett i elevenes omgivelser.

Det essensielle i elevens mangfold av meninger

Informasjonen som kom frem i intervjuene, dannet et forholdvis rikt og nyansert bilde av hvordan de åtte informantene opplevde etikkundervisningen, og bruken av etiske dilemmaer. Oppgavens hovedfunn kan oppsummeres med disse punktene:

- Diskusjonen med medelever oppleves som en viktig del av hvorfor og hvordan bruken av dilemmaer fungerer eller kan fungere i klasserommet.
- Elevene synes det kan være vanskelig å forholde seg til dilemmaer som oppleves som for nære. For eksempel når 1) det handler om folk man er glad i, 2) ”offer” og ”angriper” begge er til stede i diskusjonen, og når 3) dilemmaet ”tvinger” eleven til å gå inn i seg selv. Det var uenighet blant informantene om slike dilemmaer likevel kunne brukes i undervisningen, men mange mente det kunne fungere bra dersom læreren opptrådte varsomt og ”kjente på stemningen”.
- Det er ifølge informantene viktig at dilemmaene ikke føles for ”ekstreme” eller usannsynlige. Det kan ofte være flytende overganger mellom det som føles nært og vanskelig og det som oppleves som useriøst og ”teit”. Mange av informantene etterspør dilemmaer som berører hverdagslige saker.
- Den relasjonelle konteksten i dilemmaet er av betydning for flere av informantene, og svarene deres kan avhenge mye av den. Dilemmaer som konstruerer realistiske situasjoner gjør at elevene kan forankre den presenterte situasjonen på skolen i egne konkrete sosiale og eksistensielle erfaringer (Bilsbak 1995 og Vestøl 2005).
- Alle informantene opplever at det finnes en forventning om at de skal svare ”det som er rett”, og at vurderingssituasjonen gjør at mange ikke tør å svare ”feil”, selv om de kanskje tenker det. Dette begrunner de med at de er redde for at et slikt svar kan resultere i dårlige karakterer.
- Det er annerledes å møte en situasjon i klasserommet enn i virkeligheten. Informantene viser både til at man vet hvilke forventninger som finnes i klasserommet, men også at klasserommet kan oppleves som ”tryggere” – som et sted hvor man kan eksperimentere med ulike meninger.
- Flertallet av informantene sier at de opplever at læreboka ofte legger føringer i sine spørsmålsformuleringer slik at ”det føles som om det finnes et rett og et galt svar”. Noen av informantene poengterer også at det føles trygt å bruke formuleringer og begreper om etikk og moral fra læreboka for å holde seg innenfor de opptegnede rammene. Å være innenfor disse rammene oppfattes av én av informantene som å ”være flink”. I forlengelsen av dette ser man at det hos andre informanter kommer frem at denne typen strategier likevel ikke alltid er akseptert blant medelever, fordi det kan ”virke hemmende” på en klasseromsdiskusjon.
- Informantene synes å være uenige i hvor mye man lærer av å snakke om etiske dilemmaer, men mange trekker fram verdien av å ha tenkt igjennom en del valg på forhånd – før man eventuelt møter disse eller lignende dilemmaer i det virkelige liv.
- Etikkundervisningen kan, ifølge de åtte informantene i de fire intervjuene, bli bedre dersom man 1) hadde diskutert mer og aktivt hadde måttet ta stilling til andres meninger, 2) måtte lage egne dilemmaer, og at disse var av mer dagligdags karakter, 3) hadde hatt tid til mer etikk og diskusjon i løpet av året, og at læreren klarte å engasjere flere elever i diskusjonen (ikke bare ”de faste”), samt dersom 4) dilemmaene hadde blitt tilpasset klassen, og at læreren hadde løst seg mer fra pensum.

Til slutt vil jeg dele et utsagn fra informanten "Alex". Utsagnet er fint i seg selv, men er også interessant fordi det sannsynligvis finnes andre elever vi skal undervise som er enige i denne påstanden om undervisning i etikk og moral i skolen:

"Jeg skjønner ikke helt hvorfor man skal lære om det på skolen, for det er på en måte noe du har, du lærer etter som du lever på en måte. Det er bare en måte å lære det, og det er å leve på en måte. Du kan lære om hva folk mener i forskjellige steder av verden, hvordan folk er forskjellige og sånn, men sånn utenom det så er det ikke så mye å lære om det. Det er mer sånn å ta del i en diskusjon."

Lykke til med etikkundervisningen!

Litteratur

- Bergem, Trygve (2014): *Læreren i etikkens motlys*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. 3. utgave.
- Bilbak, Geir (1995): Undervisning i eller om etikk. *Religion og livssyn. Årgang 7, 1995. Nr.: 1, 35-39*.
- Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (Red.). (2012). *Kvalitative metoder. Empiri og Teoriutvikling*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Holmen, Lene Dolva (2014): *Elevers opplevelse – En kvalitativ studie av ungdomsskoleelevers opplevelse av etiske dilemmaer i etikkundervisningen*. Masteroppgave i religions- og etikkdidaktikk. Universitetet i Oslo: Det utdanningsvitenskapelige fakultet, våren 2014.
- Kallevik, Kjell Arne og Gunnar Holth (2008): *Horisonter 10*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann (2012): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademiske Forlag. 2. utgave.
- Maxwell, Joseph A. (2005): *Qualitative research design. An interactive approach*. London: Sage Publications, 2. utgave.
- Vestøl, Jon Magne (2005): *Relasjon i norm og etikkdidaktikken. Moralsk/etisk verktøybruk i spennet mellom elevtekster og fagdidaktiske framstillinger*. Doktorgradsavhandling ved Det utdanningspolitiske fakultet, Universitetet i Oslo; Unipub Forlag.
- Wiik, Pål og Ragnhild Bakke Waale (2006): *Under Samme Himmel 1*. Oslo: Cappelen.
- Wiik, Pål og Ragnhild Bakke Waale (2007): *Under Samme Himmel 3*. Oslo: Cappelen.

Lene Dolva Holmen (tidl. Bratland, f. 1989)

- lektor i religion og etikk og i norsk, lærervikar i Sarpsborg kommune.
- E-post: lene_db@hotmail.com

Variasjoner i funksjonsevne som vilkår for menneskelivet: utfordringer for skolen

Inger Marie Lid

Norge ratifiserte 3. juni 2013 FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Konvensjonen som ble vedtatt av FN's generalforsamling i 2006, tydeliggjør at menneskerettighetene gjelder for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Jeg vil her reflektere over hva denne konvensjonen kan bety for faget religion og etikk i den videregående skolen spesielt og for skolen generelt. Konvensjonen fremhever to momenter som er særlig viktige i vår sammenheng. Første moment er at elevene skal lære likeverd, at alle mennesker er like i verdighet. Det neste handler om at alle skal ha like muligheter til samfunnsdeltakelse.

Mangfold og normalitet i faget religion og etikk

Variasjoner i funksjonsevne er et allment vilkår for menneskers liv i verden og berører oss alle, lærere, kollegaer, elever, elevers pårørende. Men nedsatt funksjonsevne er også et særskilt vilkår, som noen elever erfarer i større grad enn andre. På denne måten gir temaet en inngang til bedre å forstå det menneskelige mangfoldet, som er en viktig dimensjon ved skolefaget religion og etikk. De siste tiårene har dette faget utviklet og dyrket frem en sensitivitet overfor mangfold, særlig kulturelt og religiøst mangfold. Pensumlitteraturen fremhever at mennesker er forskjellige og har ulike utgangspunkt og preferanser, og hva dette betyr demokratisk og etisk. Derfor bør faget kunne være en god arena for å inkludere også variasjoner i funksjonsevne i forståelsen av menneskelig mangfold.

Konkrete ord og begreper som *funksjonshemming* og *nedsatt funksjonsevne* brukes til å beskrive dette mangfoldet. Ordene og begrepene kommer til kort fordi de er komparative, gir negative assosiasjoner og fremhever mangler og begrensninger. I etikkundervisningen kan dette temaet undersøkes nærmere gjennom analyse av de ordene vi bruker for å betegne variasjoner i funksjonsevne og funksjonsnedsettelse som menneskelig erfaring. Disse begrepene er også utilstrekkelige fordi de tar utgangspunkt i et funksjonelt menneskesyn og reflekterer dermed ikke menneskers likeverd basert på hva mennesker er og ikke på hva de kan. FN-konvensjonen preges av en forståelse av at det å leve i et samfunn som ikke diskriminerer, må læres. Dette gir en klar oppfordring til skolen og skolefag om å følge opp og innarbeide konvensjonens innhold i skolens fag og pedagogiske praksis, blant annet ved å bidra til et språk den enkelte kan identifisere seg med.